

ТІНІЗАЦІЯ ТОВАРНОГО РИНКУ: ІНСТИТУЦІЙНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ПОЛІТИКИ МАКРО- ТА МЕТАРІВНІВ

SHADOWING OF THE COMMODITY MARKET: INSTITUTIONAL CHALLENGES FOR MACRO-LEVEL AND META-LEVELS POLICY

УДК 339.13.012.42:338.2

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct58-3>

Кальченко С.В.

д.е.н., професор,
професор кафедри бізнес-консалтингу
та міжнародного туризму
Таврійський державний
агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

Почерніна Н.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри бізнес-консалтингу
та міжнародного туризму
Таврійський державний
агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

Kalchenko Serhii

Dmytro Motornyi Tavria State
Agrotechnological University

Pochernina Nataliya

Dmytro Motornyi Tavria State
Agrotechnological University

У статті досліджено масштаби тінізації операцій на товарному ринку регіонів України задля виявлення системних загроз неявного характеру для економічної політики макро- та метарівнів. Проведено обрахунок обсягу тінювого сегменту товарного ринку з використанням офіційно затвердженої методики порівняння грошових споживчих витрат домогосподарств та обсягу загального роздрібного товарообігу. Виявлено суттєву нерівномірність у просторовій концентрації тінювих операцій з товарами за регіонами України. Зроблено висновок щодо наслідків тінізації товарного ринку як інституційної пастки, що приводить до неефективності економічної політики загальнодержавного рівня через набуття тінювою споживчою поведінкою домогосподарств ознак сталого соціальної норми та неефективності політики регіонального рівня через посилення нерівномірності розвитку, часткову тінізацію соціальних трансфертів та підсилення корупції.

Ключові слова: ринок товарів, тінізація, інституційна пастка, макроекономічна політика, регіональна політика.

В статті исследованы масштабы тенизации операций на товарном рынке регионов

Украины с целью выявления системных угроз неявного характера для экономической политики макро- и метаровней. Проведен расчет объема теневого сегмента товарного рынка с использованием официально утвержденных методики сравнения денежных потребительских расходов домохозяйств и объема общего розничного товарооборота. Выявлена существенная неравномерность в пространственной концентрации теневых операций с товарами по регионам Украины. Сделан вывод о последствиях тенизации товарного рынка как институциональной ловушки, которая приводит к неэффективности экономической политики общегосударственного уровня через приобретение теневым потребительским поведением домохозяйств признаков устойчивой социальной нормы и неэффективности политики регионального уровня через усиление неравномерности развития, частичную тенизацию социальных трансфертов и усиление коррупции.

Ключевые слова: рынок товаров, тенизация, институциональная ловушка, макроэкономическая политика, региональная политика.

The article is devoted to the issues of increasing the efficiency of economic policy of the state and the region through the mechanism of counteraction to systemic risks that arise as a result of shadowing of market operations. The commodity market is the object of study. Consumer behavior of households is the subject of research. The purpose of the study is to identify systemic threats from the shadowing of the commodity market of Ukraine for the economic policy of the state and the region. Shadow activity in the commodity market is characterized as an institutional trap that has a high ability to reproduce. It significantly reduces the effectiveness of economic policy and undermines public confidence in government at the central and regional levels. The authors estimated the volume of the shadow segment of the commodity market for the regions of Ukraine in 2019. For this purpose, the method of comparing household monetary expenditures of households and the volume of total retail turnover was used. As a result, a significant unevenness of the regions of Ukraine was revealed according to the criterion of the scale of shadow operations in the goods market. The concentration of shadow operations in some regions is hidden, so it requires the central government to make significant efforts to minimize the negative consequences by improving regional and sectoral policies. The hidden nature of this threat over time leads to the formation of a distorted perception of shadow households as a correct social norm. The hidden nature of this threat over time leads to the formation of a distorted perception of shadow households as a correct social norm. This is the highest level of risk, so the government should pay close attention to this issue. Measures to counter the spread of the shadow economy are proposed for the economic policy of the region. Among them are: targeting the volume of shadow transactions in the goods market in the process of program-targeted planning; simplification of permitting and approval procedures for the organization of legal retail trade; development of infrastructure for fairs; systemic measures to de-shadow network marketing and e-commerce; strengthening control over the mechanism of financing social transfers; popularization of tax culture among young people.

Key words: commodity market, shadowing, institutional trap, macroeconomic policy, regional policy.

Постановка проблеми. Одним із критеріїв ефективності економічної політики держави є здатність економічної системи країни/регіону протидіяти системним ризикам, у тому числі, пов'язаним з існуванням так званих інституційних пасток. Збільшення тінювого сегменту ринкових операцій є одним із проявів такої пастки, тому вивчення проблеми є актуальним, а висновки мають бути враховані під час стратегічного планування на макро- та метарівнях, а також у процесі оперативного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей інституційних трансформацій в економіці присвячена значна кількість наукових праць, зокрема роботи М.В. Бабій [3],

С.Ю. Івашиної, О.Ф. Івашиної [10], С.В. П'ясецької-Устич [12]. Проблема тінізації економіки вже тривалий час перебуває в зоні уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, таких як Домінік Енст [1], Бен Келмансон, Коралай Кірабаєва, Леандро Медіна, Борислава Мірчева, Джейсон Вайс [2], Наталя Гудзь [5], Ярослав Жаліло [8], Володимир Захарченко [9]. Однак із плином часу інтерес до цієї теми не згасає, оскільки ринкові трансформації видозмінюються та ускладнюються, отже, потреба мінімізації їх негативних наслідків заходами економічної політики залишається нагальною.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення системних загроз тінізації товарного ринку України для економічної політики держави/регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проблема тінізації економіки є інституційною пасткою, яка, з одного боку, суттєво зменшує ефективність економічної політики як на рівні регіону, так і на рівні країни загалом, а з іншого боку, на думку Д. Енста, «може бути потужною силою для просування інституційних змін» [1, с. 1]. С.Ю. Іванишина та О.Ф. Іванишина відносять тіньову економіку до системних інституційних пасток, яка відрізняється високим рівнем сталості [10, с. 88–89]. У баченні В.І. Захарченка тінізація економіки породжується недоліками в системі державного управління, вадами її інституційного забезпечення та «ерозією» духовно-моральних цінностей [9, с. 98–99]. Значну роль у підтриманні сталості тіньової економіки відіграє ефект зменшення трансакційних витрат за рахунок утворення, за твердженням Я.А. Жаліло, перехідної ренти, яка «приватизується» окремими суб'єктами в умовах слабкості офіційних інститутів перерозподілу [8, с. 24]. Як зазначають Б. Келмансон, К. Кірабаєва, Л. Медіна, Б. Мірчева, Дж. Вайс, тіньова економіка охоплює близько 15–20% ВВП у розвинутих країнах світу, близько 30–35% – у країнах, що розвиваються, та значно вища в деяких країнах СНД [2, с. 4]. В Україні тіньова економіка останніми роками мала тенденцію до зростання. Так, за даними НБУ, у 2018 році 23,8% від офіційного ВВП перебували в тіні [6], а у 2020 році, за розрахунками Мінекономіки, рівень тіньової економіки становив уже 30% ВВП [14, с. 2].

За словами Н.В. Гудзь, «вимірювання тіньової економіки дає змогу приймати рішення щодо того, на які сектори терміново потрібно націлити коригувальні заходи» [5, с. 61]. В межах дослідження увага зосереджена на виявленні тих системних загроз тінізації товарного ринку, які мають неявний характер, тому підсилюють дестабілізуючий вплив на ефективність економічної політики країни чи регіону. Товарний ринок вибрано як об'єкт аналізу як джерело забезпечення значної частки доходів бюджету за рахунок непрямих податків. Тіньові операції у цьому сегменті стають викликом для фінансової безпеки країни [13].

Початковим етапом формування системи заходів протидії тінізації ринку є оцінювання її масштабів. В Україні офіційно виділені чотири методи визначення обсягів тіньової економіки, такі як метод «витрати населення – роздрібний товарообіг і послуги», метод збитковості підприємств, електричний метод, монетарний метод [11, с. 2]. У статті як методичну основу обчислення обсягу товарів, придбаних у тіньовому сегменті, вибрано метод порівняння здійснених витрат населення з обсягом легального роздрібного товарообігу. За цим методом обсяг тіньових операцій на товарному ринку розраховується за такою формулою:

$$OTCT = CGVT_{\text{скор}} - ZOPT, \quad (1)$$

де $OTCT$ – обсяг тіньового сегменту товарного ринку; $CGVT_{\text{скор}}$ – споживчі грошові витрати домогосподарств на придбання товарів, скориговані; $ZOPT$ – загальний обсяг роздрібного товарообігу.

Розрахунок складових частин цього підходу здійснюється у послідовності, описаній формулами (2)–(5):

$$CGVT_{\text{скор}} = CGVT \times k, \quad (2)$$

де $CGVT$ – споживчі грошові витрати домогосподарств на придбання товарів; k – коефіцієнт коригування;

$$CGVT = CGV_{1\text{дом-міс}} \times Q_{\text{дом}} \times T, \quad (3)$$

де $CGV_{1\text{дом-міс}}$ – споживчі грошові витрати на купівлю товарів 1 домогосподарства на місяць; $Q_{\text{дом}}$ – кількість домогосподарств; T – кількість місяців;

$$k = \frac{BHT - CTP - ПОПГ}{CGVT}, \quad (4)$$

де BHT – витрати населення на придбання товарів; CTP – соціальні трансферти, отримані домогосподарствами в натурі; $ПОПГ$ – продукція особистого підсобного господарства, спожита домогосподарствами;

$$ZOPT = OPT + ДПСП, \quad (5)$$

де OPT – обсяг роздрібного товарообігу; $ДПСП$ – доходи домогосподарств від продажу сільськогосподарської продукції.

Вихідні дані для розрахунків представлені у табл. 1.

Результати обрахунків за формулами (1)–(5) представлені у табл. 2.

Дані таблиці демонструють, що на частку п'яти регіонів (м. Київ, Дніпропетровська, Харківська, Львівська та Київська області) припадало у 2019 році майже 40% тінізації товарного ринку України. Це саме по собі є серйозним викликом для економічної політики органів місцевої влади цих регіонів, оскільки тіньова економіка підриває сприйняття держави як владного інституту. За висловом М.В. Бабій, адаптивна поведінка домогосподарств приводить до того, що вони «звикають виживати в умовах низької довіри та втрати більшої частини свого багатства» [3, с. 17]. Наростання тіньових операцій на товарному ринку свідчать про те, що для домогосподарств тіньова споживча поведінка стає нормою, тому для економічної політики регіону це є інституційною пасткою високого рівня. З іншого боку, просторова концентрація тіньових операцій ставить гострі питання також до центральних органів влади щодо здатності протидіяти «провалам» секторального державного регулювання на місцях.

Інша системна загроза тінізації товарного ринку стосується вже соціальної політики. Для візуалізації наявної проблеми доцільно поглибити аналіз характеристикою обсягу тіньових операцій в

Вихідні дані для розрахунку тінізації товарного ринку України у 2019 році

Регіон	Q _{дом}	ВНТ	СТР	ПОПГ 1 дом./міс	СГВ 1 дом./міс	ДПСР 1 дом./міс
	тис.	млн. грн.	млн. грн.	грн.	грн.	грн.
Вінницька область	624,6	114 550	15 241	565,34	7 757,4	815,67
Волинська область	335,4	67 669	10 017	1 057,08	7 240,5	504,74
Дніпропетровська область	1 358,1	294 217	37 445	234,62	7 750,88	106,38
Донецька область	913,7	124 034	17 544	145,97	7 613,78	101,93
Житомирська область	483,1	88 447	12 351	672,57	7 103,35	442,03
Закарпатська область	353,8	79 336	11 504	989,46	10 509,69	276,92
Запорізька область	703,9	141 768	19 223	217,15	7 465,87	610,35
Івано-Франківська область	449,4	90 266	13 269	883,1	8 830,73	132,98
Київська область	667,5	211 877	20 356	486,62	7 592,51	187,51
Кіровоградська область	412,1	65 891	9 009	378,4	7 133,72	583,62
Луганська область	344,8	44 326	7 674	424,15	5 878,61	310,93
Львівська область	820,5	206 191	25 972	511,34	10 118,01	180,82
Миколаївська область	438,5	80 932	10 055	250,5	8 352,13	237,81
Одеська область	886,5	222 288	23 817	324,13	7 751,5	373,16
Полтавська область	586,5	114 536	14 789	705,24	6 339	299,2
Рівненська область	374,7	72 961	10 978	874,35	6 930,55	331,46
Сумська область	439	76 514	10 695	482,79	6 701,94	406,89
Тернопільська область	352	62 859	9 660	852,04	8 324,93	424
Харківська область	1 109	249 509	30 744	259,47	6 955,83	106,01
Херсонська область	398,9	75 863	9 409	175,41	6 708,47	243,97
Хмельницька область	472,4	92 596	12 792	566,09	7 204,88	487,9
Черкаська область	512,1	93 520	12 138	374,35	7 048,56	257,29
Чернівецька область	306,8	61 453	8 232	626,93	8 245,92	551,66
Чернігівська область	430,1	72 208	9 735	710,87	7 439,83	426,26
м. Київ	1 108,3	553 182	76 066	29,2	12 611,28	0,87
Україна	14 881,7	3 356 993	438 715	431,98	8 016,49	291,08

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [4; 7]

Оцінка обсягу тінювого сегменту товарного ринку за регіонами України у 2019 році

Регіон	СГВТ, млн. грн.	k	СГВТ _{скор.} , млн. грн.	ЗОРТ, млн. грн.	ДПСР, млн. грн.	ОТСТ, млн. грн.
Вінницька область	48 316,2	1,635	78 996,9	38 257,8	6 113,6	40 739,1
Волинська область	24 946,6	1,832	45 702,2	21 651,2	2 031,5	24 051,1
Дніпропетровська область	102 816,1	2,002	205 837,8	104 195,2	1 733,7	101 642,6
Донецька область	71 599,4	1,256	89 928,9	36 436,8	1 117,6	53 492,0
Житомирська область	33 891,7	1,753	59 412,1	28 590,0	2 562,5	30 822,0
Закарпатська область	37 760,7	1,426	53 846,7	24 695,5	1 175,7	29 151,2
Запорізька область	49 749,8	1,914	95 221,1	50 379,1	5 155,5	44 842,0
Івано-Франківська область	38 590,1	1,517	58 541,2	26 522,4	717,1	32 018,8
Київська область	51 159,5	3,085	157 826,9	84 955,1	1 502,0	72 871,9
Кіровоградська область	29 783,4	1,559	46 432,3	22 565,6	2 886,1	23 866,6
Луганська область	20 423,7	1,435	29 307,9	11 848,4	1 286,5	17 459,5
Львівська область	84 861,9	1,758	149 187,4	68 382,3	1 780,4	80 805,1
Миколаївська область	35 707,4	1,583	56 524,8	26 739,3	1 251,4	29 785,6
Одеська область	64 827,2	2,365	153 316,4	85 417,2	3 969,7	67 899,2
Полтавська область	36 593,5	2,125	77 761,2	36 406,9	2 105,8	41 354,4
Рівненська область	26 715,3	1,863	49 770,6	22 132,7	1 490,4	27 637,9
Сумська область	28 929,2	1,792	51 841,2	23 491,6	2 143,5	28 349,6
Тернопільська область	29 030,2	1,411	40 961,6	17 936,9	1 791,0	23 024,7
Харківська область	75 099,9	2,326	174 682,5	83 537,7	1 410,8	91 144,8
Херсонська область	26 904,0	2,043	54 964,9	24 858,7	1 167,8	30 106,2

(Закінчення таблиці 2)

Регион	СГВТ, млн. грн.	k	СГВТ _{скор.1} млн. грн.	ЗОРТ, млн. грн.	ДПСП, млн. грн.	ОТСТ, млн. грн.
Хмельницька область	34 982,7	1,875	65 592,6	27 000,4	2 765,8	38 592,2
Черкаська область	36 703,6	1,826	67 020,7	28 707,3	1 581,1	38 313,4
Чернівецька область	24 487,8	1,677	41 066,1	17 313,8	2 031,0	23 752,3
Чернігівська область	32 191,4	1,531	49 285,1	21 482,1	2 200,0	27 803,0
м. Київ	114 601,3	2,842	325 696,9	212 523,9	11,6	113 173,1
Україна	1 160 680	1,985	2 303 949,3	1 146 027,0	51 981,2	1 157 922,3

Джерело: розраховано авторами

розрахунку на одне домогосподарство. Результати такого обрахунку представлені на рис. 1.

Для здійснення операцій купівлі товарів домогосподарства витрачають доходи, які формуються, зокрема, за рахунок соціальних допомог від держави (за винятком соціальних трансфертів у натурі). Як показує рис. 1, у десятиох регіонах України обсяг тінізації товарного ринку перевищує середній показник по Україні в розрахунку на 1 домогосподарство. Зокрема, перевищення середнього значення по країні у Дніпропетровській області становить 3,9 рази, а розрив порівняно з Чернігівською областю є більшим за 12 разів. У контексті соціальної політики це є інституційною проблемою витоку частини трансфертів у тіньові

операції; поглибленням проблеми регіональної нерівномірності в добробуті домогосподарств; створенням передумов для розвитку корупції, через яку формується «дискредитація права в очах суспільства» [12, с. 13].

Висновки з проведеного дослідження.

Оцінка рівня обсягу тінізації товарного ринку у розрізі регіонів України дала змогу визначити такі загрози для макроекономічної політики:

- на рівні держави: втрата довіри домогосподарств до держави як інституту підтримки законності та права; викривлене сприйняття тіньової поведінки населенням як соціальної норми;
- на рівні регіону: загострення нерівномірності розвитку через масштаби тіньового товарного

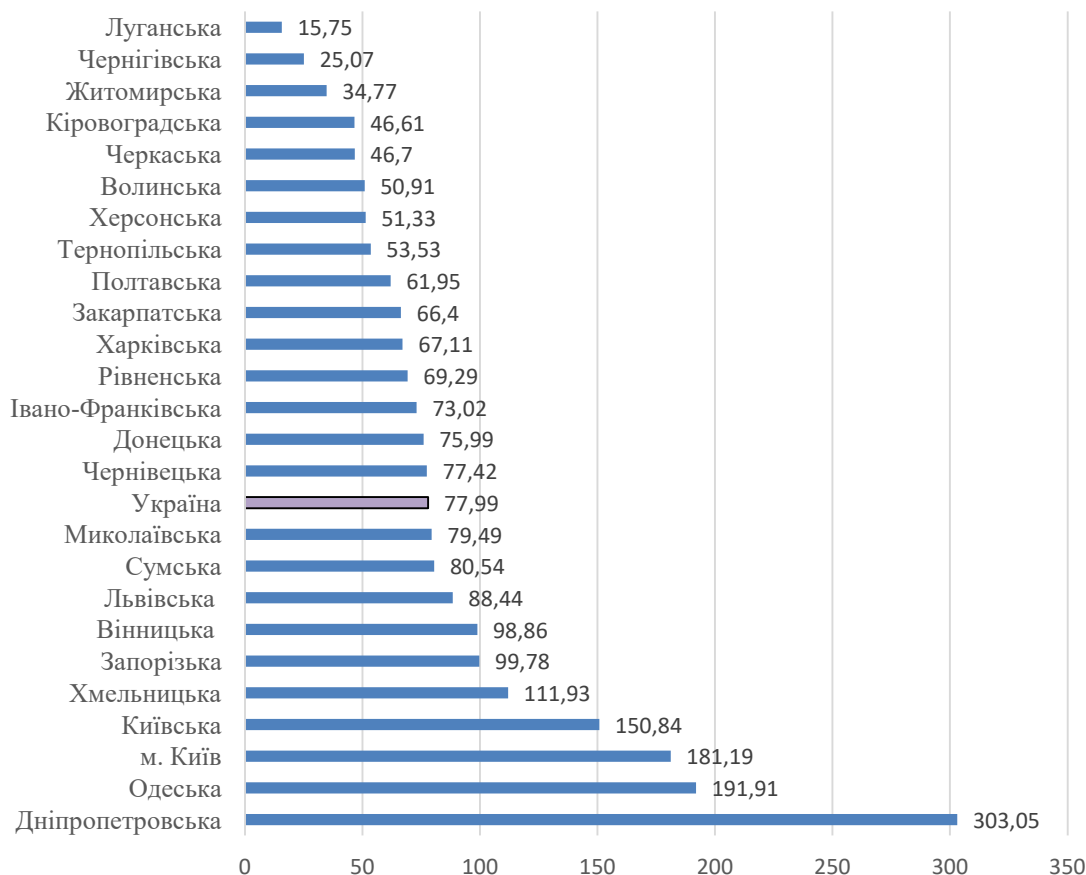

Рис. 1. Рейтинг регіонів України за обсягом придбання товарів у тіньовому сегменті в розрахунку на 1 домогосподарство у 2019 році, тис. грн.

Джерело: побудовано авторами на основі власних розрахунків

ринку; зменшення ефективності трансферної політики; підживлення корупційних процесів.

Задля мінімізації негативних наслідків цих загроз на регіональному рівні пропонується у процесі реалізації програмно-цільового планування визначати цільові орієнтири щодо таргетування обсягу тіньових операцій за такими напрямками, як спрощення дозвільних і погоджувальних процедур для організації легальної роздрібною торгівлі, інфраструктурне забезпечення ярмаркової діяльності, системні заходи щодо детінізації мережевого бізнесу та е-торгівлі, посилення контролю та рівня обґрунтованості надання соціальних трансфертів, популяризація податкової культури в молодіжному середовищі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Enste D. The shadow economy in industrial countries. *IZA World of Labor*. 2018. P. 127. DOI: 10.15185/izawol.127.v2. URL: <https://wol.iza.org/articles/shadow-economy-in-industrial-countries/long> (дата звернення: 18.08.2021).
2. Kelmanson B., Kirabaeva K., Medina L., Mircheva B., Weiss J. Explaining the Shadow Economy in Europe: Size, Causes and Policy Options. *IMF Working Papers*. 2019. P. 278. URL: <https://ideas.repec.org/p/imf/imfwpa/2019-278.html> (дата звернення: 18.08.2021).
3. Бабій М.В. Адаптивна поведінка домогосподарств і ризики інституційних пасток в умовах трансформаційних процесів. *Бізнес-Інформ*. 2016. № 6. С. 13–19.
4. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2019 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2020. 450 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/06/zb_vrd_19_ue.pdf
5. Гудзь Н.В. Тіньова економіка в Україні, чинники її існування та шляхи детінізації. *Інтелект XXI*. 2020. № 2. С. 60–65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-2.11>
6. Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП – або 846 млрд. гривень – перебуває в тіні / Національний банк України. 17 лютого 2020 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuyaye-v-tini> (дата звернення: 18.08.2021).
7. Доходи і витрати населення у 2019 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2021. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.08.2021).
8. Жаліло Я.А. Тіньова економіка як «інституційна пастка» на шляху економічної модернізації. *Економічна теорія*. 2018. № 2. С. 22–40. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2018.02.022>
9. Захарченко В.І. Теоретико-методичні підходи до аналізу процесів тінізації української економіки. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. 2019. Вип. 53. С. 97–107. DOI: <https://doi.org/10.24025/2306-4420.053.2019.172196>

10. Івашина С.Ю., Івашина О.Ф. Інституціональна економіка : навчальний посібник. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2018. 132 с.

11. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня тіньової економіки : в редакції Наказу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 20 січня 2021 року. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=dce6fa7f-5a76-4112-8740-a8e24533a24f&title=NakazMinekonomikiVid20-01-2021-104-proVnesenniaZminDoMetodichnikhRekomendatsiiSchodoRozrahunkuRivniaTinivoiEkonomiki> (дата звернення: 18.08.2021).

12. П'ясецька-Устич С.В. «Корупційна пастка» української економіки: причини формування та проблеми подолання. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 3-1 (46). С. 11–16.

13. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : затверджена Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (дата звернення: 18.08.2021).

14. Тіньова економіка. Загальні тенденції 2020 : аналітична записка / Департамент стратегічного планування та прогнозування Міністерства економіки України. 2021. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinivoiEkonomiki> (дата звернення: 18.08.2021).

REFERENCES:

1. Enste, D.H. (2018) The shadow economy in industrial countries. *IZA World of Labor* 2018: 127 v2. DOI: 10.15185/izawol.127.v2. Available at: <https://wol.iza.org/articles/shadow-economy-in-industrial-countries/long> (accessed 18 August 2021).
2. Kelmanson, B., Kirabaeva K., Medina, L., Mircheva, B. & Jason Weiss (2019) Explaining the Shadow Economy in Europe: Size, Causes and Policy Options. *IMF Working Papers*. 2019/278, International Monetary Fund. Available at: <https://ideas.repec.org/p/imf/imfwpa/2019-278.html> (accessed 18 August 2021).
3. Babii, M.V. (2016) *Adaptyvna povedinka domohospodarstv i ryzyky instytutsiinykh pastok v umovakh transformatsiinykh protsesiv* [The Adaptive Conduct of Households and the Risks of Institutional Traps in the Conditions of Transformation Processes]. *BIZNES-INFORM*, 6, 13–19.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020) *Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2019 rotsi: statystychnyi zbirnyk*. [Expenditure and resources of households of Ukraine in 2019 year]. Kyiv, 450 p. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/06/zb_vrd_19_ue.pdf (accessed 18 August 2021).
5. Hudz, N.V. (2020) *Tinova ekonomika v Ukraini, chynnyky yii isnuvannia ta shliakhy detinizatsii* [The shadow economy in Ukraine, the factors of its existence and ways of detinization]. *Intelekt XXI*, 2, 60–65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-2.11> (accessed 18 August 2021).
6. Natsionalnyi bank Ukrainy (2020) *Doslidzhennia tinivoi ekonomiky v Ukraini: maizhe*

chvert VVP – abo 846 mlrd hryven – perebuvaie v tini [Study of the shadow economy in Ukraine: almost a quarter of GDP – or 846 billion hryvnia – is in the shadows]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini-mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaie-v-tini> (accessed 18 August 2021).

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2021) Dokhody i vytraty naselennia u 2019 rotsi: statystychnyi zbirnyk [Incomes and expenditures of the population in 2019: a statistical collection]. Kyiv. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 18 August 2021).

8. Zhalilo, Ya.A. (2018) Tinova ekonomika yak "instytutsiina pastka" na shliakhu ekonomichnoi modernizatsii [The shadow economy as "institutional trap" at the way of economic modernization]. *Ekonomichna teoriia*, 2, 22–40. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2018.02.022>

9. Zakharchenko, V.I. (2019) Teoretyko-metodychni pidkhody do analizu protsesiv tinizatsii ukrainskoi ekonomiky [Theoretical and methodological approaches to the analysis of the processes of Ukrainian economy shadowing] *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu*, 53, 97–107. DOI: <https://doi.org/10.24025/2306-4420.0.53.2019.172196>

10. Ivashyna, S.Yu. & Ivashyna, O.F. (2018) *Instytutsionalna ekonomika* [Institutional economics]. Dnipro: Universytet mytnoi spravy ta finansiv. (in Ukrainian)

11. Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy (2021) Metodychni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia tinovoi ekonomiky [Methodical recommendations for calculating the level of the shadow economy]. Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=dce6fa7f-5a76-4112-8740-a8e24533a24f&title=NakazMinekonomikiVid20-01-2021-104-proVnesenniaZminDoMetodychnikhRekomendatsiiSchodoRozrakhunkuRivniaTinovoiEconomiki> (accessed 18 August 2021).

12. Piasetska-Ustych, S.V. (2018) "Koruptsiina pastka" ukrainskoi ekonomiky: prychny formuvannia ta problemy podolannia ["The Corruption Trap" of the Ukrainian economy: reasons for its formation and means of combating it]. *Biznes-navihator*, 3-1 (46), 11–16.

13. Stratehiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku [Strategy of economic security of Ukraine for the period up to 2025]. Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (accessed 18 August 2021).

14. Departament stratehichnoho planuvannia ta pronozuvannia Ministerstva ekonomiky Ukrainy (2021) *Tinova ekonomika. Zahalni tendentsii 2020: analitychna zapyska* [Shadow economy. General trends 2020]. Available at: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEconomiki> (accessed 18 August 2021).